

James Raven

**KAS YRA
KNYGOS
ISTORIJA?**

Iš anglų kalbos vertė
Armandas Rumšas

Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras
Vilnius, 2026

Versta iš:
James Raven
What is the history of the book?
Polity Press, 2018

This edition is published by arrangement
with Polity Press Ltd., Cambridge

Išleido Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras yra struktūrinis
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos padalinys,
savo leidybine veikla padedantis įgyvendinti bibliotekos misiją
būti Lietuvos žinių erdve, kuriančia vertę visuomenei.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

© James Raven, 2018

© Armandas Rumšas, vertimas, 2026

© Saulius Bajorinas, apipavidalinimas, 2026

© Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2026

ISBN 978-5-420-01903-0

Turinys

Pratarmė / 7

Padėkos / 9

1. *Knygos istorijos aprėptis* / 11
Kitoks knygos apibrėžimas / 23
Pradėkime nuo pradžių / 31
2. *Ankstyvoji knygos istorijos istorija* / 54
Knygos priešistorė / 54
Bibliografijos link / 65
3. *Aprašymas, vardijimas ir modeliavimas* / 77
Retrospektyvūs katalogai ir bibliometrija / 93
Naujos perspektyvos ir projektai / 108
Schemos ir diagramos / 121
4. *Kas, ką ir kaip* / 129
Ekonomika / 140
Platesni horizontai / 145
Kontrolė: autorių teisės, cenzūra ir knygų apyvarta / 152
Bibliotekos / 160
Įspėjimai ir priesakai / 165
5. *Skaitymas* / 173
Skaitytojų identifikavimas / 178
Skaitymo praktikos praeityje / 189
6. *Pasekmės* / 202
Bibliografija / 215
Rodyklė / 228

Iliustracijos

1. Dantiraščio lentelė, rasta Sipare (Sippar).
Maždaug 600–500 metų pr. m. e. / 50
2. Išlankstyta kiniška bambukinė knyga-armonikėlė:
XVIII amžiuje išleisto Sun Dzi (gyvenusio maž-
daug 544–496 pr. m. e.)
veikalo „Karo menas“ 孙子 kopija / 51
3. „Sidabrinis kodeksas“ (*Codex Argenteus*),
šeštojo amžiaus rankraštis, vyskupo Ulfilaso
IV amžiaus Šventojo Rašto vertimo į gotų
kalbą kopija / 52
4. „Kospio kodeksas“ (*Codex Cospi*),
ikikolumbinės Mezoamerikos pieštas
rankraštis. Manoma, kad jis kilęs
iš Pueblos-Tlaskalos regiono
Centrinėje Meksikoje. Saugomas Bolonijos
universiteto bibliotekoje / 53
5. Karlas Špicvegas (Carl Spitzweg, 1808–1885).
Bibliofilas, besirūpinantis savo gausia
kolekcija / 172

Lentelės

1. Spausdinimo, popieriaus ir susijusios
tematikos muziejai / 114
2. Knygos istorijos centrai / 116
3. Tarptautiniai paskaitų ciklai apie bibliografiją
bei knygos istoriją / 118
4. Ankstyviausios žinomos spausdinimo
lietomis metalinėmis raidėmis datos kai
kuriuose Europos, Šiaurės Amerikos ir
kitų kraštų miestuose / 148

Pratarmė

Ši knyga – tai naujas, netikėtų įžvalgų atveriantis sparčiai besivystančios *knygos istorijos* tyrimas. Čia „knygos istorijos“ aprėptis tyrinėjama taip, kaip ją supranta viso pasaulio praktikai, besigilinantys į teorinius ir praktinius šios srities pamatus. Nagrinėdamas ginčus dėl paties knygos istorijos termino apimties, kilmės, metodų bei ateities krypčių, šio veikalo skyriuose atskleidžiu temos išskirtinumą. Mano tikslas – nustatyti knygos istorijos ribas gvildenant probleminius istorijos tyrimų pavyzdžius bibliografijos, literatūros, komunikacijos ir žiniasklaidos srityse. Man ypač miela pasiūlyti naujų krypčių, aptariant vis dar nepakankamai ištyrinėtus laikotarpius ir temas – juos galima giliau studijuoti ir kitaip interpretuoti. Pasitelkdamas lyginamuosius pavyzdžius, atrinkdamas ir komentuodamas konkrečių šaltinių tipus, siekiu nupasakoti šios temos raidą, stiprybes ir silpnybes.

Kadangi šia tema jau publikuoti kalnai darbų, pasirinkti, ką cituoti ir kokius pavyzdžius pateikti, itin sunku. Tačiau tokioje glaustoje knygoje tai neišvengiama. Nurodomos tik esminės, konkrečios pastabos. Bibliografijos sąrašė pateikiamos platesnės nuorodos (tarp jų patenka ir tekste paminėti autoriai) bei pasiūlymai, ką paskaityti, norintiems pagilinti šios srities žinias. Kur tik įmanoma, jie siejami su konkrečiais knygos skyriais. Remiantis šios knygų serijos principais, tiek nuorodos, tiek rekomendacijos yra daugiausia angliški šaltiniai arba į anglų kalbą išversti spaudiniai. Šiuo leidiniu siekiu aprėpti visą pasaulį, tad, gerbdamas

pasaulinę kultūrą, pasirinksiu trumpinį pr. m. e. (prieš mūsų erą) vietoj varianto „prieš Kristų“. Analogiškai vartosiu m. e. mūsų eros metams, bet tik ten, kur šio trumpinio praleidimas galėtų sutrikdyti skaitytoją.

Tikiuosi, kad šis tyrimas, peržengiantis atskirų mokslų ribas ir susikertantis su literatūros, istorijos, komunikacijos mokslų, medijų, bibliotekų bei paveldo saugojimo sritimis, pasitarnaus mokiniams, studentams ir mokytojams, tyrėjams ir plačiajai publikai. Ypač pabrėžiau augančias pasaulines knygos istorijos ambicijas, prisidedančias prie ginčų apie intelektualiąją ir liaudies kultūrą, kolonializmą, idėjų sklaidą, knygų leidybos technologijas, finansavimą ir ekonomiką. Atsiveria nauji socialinės bei žinių istorijų horizontai. Robertas Darntonas, vienas šios užmačios pradininkų, rašė, kad knygų istorija gali „atrodyti panaši ne tiek į lauką, kiek į atogrąžų džungles“, per kurias „tyrėjas vargu ar sugebės prasibrauti“. Bandom.

Padėkos

Siekdamas įvairiausias visame pasaulyje surinktas bibliografijos, paleografijos, epigrafijos ir rankraščių tyrimų tradicijas atskleisti per pavyzdžius, esu itin išiskolinęs kolegoms už patarimus bei konstruktyvią kritiką. Šią knygą labai praturtino dešimčių mano kolegų mokslininkų bei studentų žinios ir ekspertinės kompetencijos. Gal kiek įžūlu rašyti, kad ypač dėkoju Nikolui Barkeriui (Nicolas Barker), Izabelei Baudino (Isabelle Baudino), Džonui Benderiui (John Bender), Anai Bler (Ann Blair), Sintijai Broko (Cynthia Brokaw), Rožeriui Šartjė (Roger Chartier), Sofijai Kulombo (Sophie Coulombe), Robertui Darntonui (Robert Darnton), Margaretai Izel (Margaret Ezell), Rodžeriui Gaskelui (Roger Gaskell), Aleksandrai Gilespi (Alexandra Gillespie), Antoniui Graftonui (Anthony Grafton), Džeimsui Grynui (James N. Green), Džermainai Grijer (Germaine Greer), Deividui Holui (David D. Hall), Džordžui Hjustonui (George W. Houston), Leslei Hauzem (Leslie Howsam), Džozefui Makdermotui (Joseph McDermott), Džeisonui Makeligotui (Jason McElligott), Deividui Makiterikui (David McKitterick), Anei Maklaren (Anne McLaren), Janui Maklynui (Ian Maclean), Deividui Pearsonui (David Pearson), Eleanorai Robson (Eleanor Robson), Leonui Ročai (Leon Rocha), Danieliui Rošui (Daniel Roche), Gremui Šo (Graham Shaw), Deividui Simpsonui (David Simpson), Klifordui Siskinui (Clifford Siskin), Piteriui Stalibrasui (Peter Stallybrass), Maiklui Suaresui (Michael F. Suarez),

Dominikui Vari (Dominique Varry), Džermeinai Vorkentin (Germaine Warkentin), Viljamui Vorneriui (William Warner), Džeimsui Vilobiui (James Willoughby) ir Henriui Vaudhaisenui (Henry Woudhuysen). Daugelis šių kolegų mano tekstui dosniai teikė išsamias pastabas, įvardijo klaidas ir įsivėlė į ginčus konkrečiais moksliniais klausimais (ypač dėkingas esu Viljamui Zachsui (William Zachs) už be užuolankų pateiktą nuostabiai griežtą kritiką).

Ankstesnėje akademinėje veikloje man nusišypsojo laimė, nes mokslo keliu mane vedė Žilis Barbė (Giles Barber), Džeremis Blekas (Jeremy Black, Donas Makenzis (Don McKenzie), Maiklas Tredvelas (Michael Treadwell) bei Maiklas Terneris (Michael Turner) – gavau gausybę jų patarimų. Visų jų man labai trūksta. Mano leidėjams *Polity* reikėjo neišsenkančios kantrybės. Už paramą ir padrąšinimą reiškiu dėkingumą Andrėjai Drugan (Andrea Drugan), Paskaliui Poršeronui (Pascal Porcheron), Elenai Makdonald-Kreimer (Ellen McDonald-Kramer) bei Anai Boun (Ann Bone). Piteris Berkas (Peter Burke) man pirmasis pasiūlė rašyti šią knygą. Ši draugystė man iki šiol teikia neapsakomą naudą – jo įkvėptas ryžausi imtis naujoviškos mokslinės veiklos.

1. KNYGOS ISTORIJOS APRĖPTIS

Reiškinys, kuris šiandien iš esmės įvardijamas kaip „knygos istorija“, šiuolaikinę tarpdisciplininę mokslo kelionę pradėjo priešpaskutinį XX amžiaus dešimtmetį. Tačiau svarbu pažymėti, kad jo intelektualinės šaknys driekiasi į daugelį šimtmečių. Šiandien knygų istorija – ar „knygos istorija“ – pasistūmėjo tiek, kad jau baudžiasi tyrinėti istorines tekstų kūrimo, sklaidos bei priėmimo pasekmes. Aprėpiamos visos materialiosios tekstų formos visose visuomenėse ir visais šimtmečiais.

Apskritai paėmus, tai nėra kažkokie nauji tyrimo subjektai, nors įvairioms sritims atstovaujantys mokslininkai vis dažniau remiasi „knygos istorija“, tyrinėdami platesnius klausimus apie knygų reikšmę ir funkciją praeityje. Jie teigia atveriantys naujų perspektyvų ir ypač skatinantys tarpdiscipliniškumą, praplečiantį ir iš naujo įvertinantį senesnius metodus bei anksčiau prieitas išvadas. Daugeliu atžvilgių ši naujusia iniciatyva tapo vaisingiausiu visos šios užmačios rezultatu, nes į pokalbį dėl mokslinio bendradarbiavimo buvo sukviesti patys įvairiausi dalyviai: kultūros ir socialinės pakraipos istorikai, literatūros mokslininkai ir kritikai, besidomintieji tekstų redagavimo teorija ir praktika, bibliografai, rankraščių tyrėjai (kodikologai), paleologai, įrašų tyrinėtojai, filologai, retų spaudinių bei specializuotų kolekcijų bibliotekininkai, knygų restauratoriai, lingvistai ir vertėjai, mokslo, idėjų ir meno istorikai, antropologai,

archeologai, žiniasklaidos, komunikacijų bei grafinės komunikacijos ekspertai. Taikydami įvairius metodus, visi šie knygų interpretuotojai tyrinėja tekstus kaip tikslingo žmonių bendradarbiavimo produktus, išreikštus materialiomis formomis. Kartu su kalba šie materialūs tekstai bei informacija, kurią užkoduoja jų ženklai, yra galingiausi mums žinomi įrankiai, leidžiantys užrašyti prasmių istoriją.

Svarbu įvertinti knygos istorijos aprėptį. Ši istorija nukelia į 5000 metus. Tai ne tik popierinio leidinio ar, tiksliau, spausdintos knygos istorija. Iš tiesų tai yra įvairių tautų istorija – įvairiose pasaulio vietose, įvairiais būdais, dėl įvairių priežasčių, nepaisant labai skirtingų pasekmių, įvairios tautos siekė išsaugoti, skleisti ir atkurti žinias bei informaciją. Bandymas derinti šiuos tikslus kartu su kitais – praktiniais, vietiniais bei ideologiniais – aspektais turėjo įtakos medžiagos pasirinkimui ir formos pritaikymui, siekiant, kad informacija būtų užrašoma, platinama, skaitoma ir išsaugoma. Šio reiškinio šaknys glūdi XXXIII amžiuje pr. m. e. – tai numanomas laikotarpis, iš kurio mus pasiekė seniausias objektas, anot kai kurių mokslininkų, atitinkantis knygos apibrėžimą.

Savo spaudinyje bandau parodyti, kad knygų istorijos raida buvo panaši visame pasaulyje. Apie tai rašoma tiriant knygos istoriją Afrikoje, Pietų Amerikoje, Kinijoje, Indijoje, Pietų ir Centrinėje Azijoje bei kituose regionuose, jau seniai siejamuose su bibliografiniais bei knygų istorijos tyrimais, šia tema vykdomi ir moksliniai projektai. Šiame darbe atskleisiu, kad ryški ir vis didesnę pagreitį įgaunanti knygos istorijų iniciatyva įkvepia peržengti nacionalines, imperines ir kitokias politines sienas, kurios anksčiau dėl patogumo buvo pasirenkamos kaip mokslinio tyrimo vienetas; vietoj jų pirmenybė teikiama lingvistinei, estetinei, vandenynų ar postkolonijinei perspektyvoms. Šios istorijos akiavaizdžiai tyrinėja *livres sans frontières*, knygas be sienų. Kartais – o tai ne taip akivaizdu – pasitaiko ir *livres sans lecteurs*, knygų be skaitytojų, kai istorinė žmogiškoji knygų patirtis apsiriboją žinojimu apie knygas ar su skaitymu nesusijusiu jų naudojimu.

Viską apsvarsčius, šios naujosios perspektyvos perkėlė knygos istoriją į pačios istorijos mokslo erdves. Knygos istorija iš esmės geba prisidėti prie klasių, etniškumo, lyties bei emocijų istorijos. Tarp daugelio kitų sričių, knygos istorija talkininkauja persvarstant idėjas, revoliuciją, vietinę ir nacionalinę politiką, tikėjimą ir įsitikinimus bei diplomatijos istoriją. Nagrinėjant materialias knygas bei jų turinį sykiu su daugeliu už teksto ribų esančių šaltinių galima surinkti papildomos informacijos ir atverti naujas cenzūros, autorių teisių, spausdinimo, ekonomikos ir geografijos istorijos perspektyvas bei apžvelgti knygų sklaidos tinklą, bibliotekų naudojimo ir įvairių šaltinių tyrimus. Šios galimybės mums atsiskleidžia žvelgiant iš skaitymo ir požiūrio į spaudinius istoriją perspektyvos. Knygų leidybos, sklaidos bei įtakos istorija ne tik kertasi su revoliucijos, idėjų, religinių įsitikinimų ir religinės praktikos istorijomis, socialine žinių istorija bei socialumo ir intymaus asmeninio elgesio istorijomis, bet ir veda jas pirmyn.

Remiantis įvairiausiu paveldu, jau XX amžiaus dešimtojo dešimtmečio pradžioje Britanijoje, Prancūzijoje, daugelyje kitų Europos šalių, Jungtinėse Valstijose bei Australazijoje buvo įkurta daugybė knygos istorijos centrų, dėstomi kursai universitetuose ir plėtojami daugiatomiai spausdinti knygos istorijos projektai. Dauguma šios srities tyrimo pradininkų patys studijavo Europoje ir Šiaurės Amerikoje priešpaskutinį XX amžiaus dešimtmetį, spausdinto teksto laikais. Robertas Darntonas (Robert Darnton) įtakingoje savo 1982-ųjų esė „Kas yra knygų istorija?“ pasiūlė mintį, kad „ją galima pavadinti netgi socialine ir kultūrine spausdintinės komunikacijos istorija“¹. Praėjus dešimtmečiui ar daugiau, viduramžių tyrėjai ir paleografai, remdamiesi gerokai ankstesniais tyrimais, pradėjo įgyvendinti bendradarbiavimo projektus, susijusius su spausdinimu ir platesne knygų istorija – daugeliu atvejų savosios šalies kontekste.

¹ Robert Darnton, „What is the History of Books?“, *Daedalus*, 111 (Summer, 1982): 65–83, p. 65.

Svarbu, kaip šios pastangos bus įvertintos. Knygos istorija jau spėjo ir pasipelnėti iš institucinio išaukštinimo, ir tapti šio reiškinių auka. Regis, „knygos istorija“ yra anksčiau sukurto termino *histoire de livre* vertinys, tačiau daugelis skirtingų bibliografinio, literatūrinio bei istorinio tyrimo tradicijų skelbia apie knygos istorijos raidą įvairiuose pasaulio kraštuose. Esmine suvokimo, kaip reikšmė perteikiama teksta, dalimi yra skaitymo istorija, o ji pati yra pavaldi įvairioms metodikoms, šaltinių tipams bei teorinėms perspektyvoms.

Spausdinimas dominuoja publikuotos knygos istorijoje, bet atspaudas – tiek žodis, tiek atvaizdas – toli gražu ne vienintelė grafinės komunikacijos priemonė, skirta informacijai perteikti. Tekstai gali būti išspausdinti, išraižyti, užrašyti, nupiešti, išpiešti trafaretu, atspausdinti blokais ar naudojant presą su literū rinkiniu, graviruoti, spausdinti klišėmis, litografijos būdu ar atkartojami, pasitelkiant fotografiją ar skaitmenines priemones. Pateikime pavyzdį, itin nutolusį nuo to, ką pabrėžia daugelis dvidešimtojo amžiaus pabaigos knygos istorijų: didžioji dauguma istorikų, nagrinėjančių šimtmečius trunkančią knygų gamtinimo istoriją tuose regionuose, kuriuos šiandien sudaro Indija, Pakistanas, Nepalas, Bangladešas ir Šri Lanka, yra rankraštinųjų tekstų perdavimo iš kartos į kartą istorikai. Iki šešioliktojo amžiaus vidurio vieninteliai rašytiniai tekstai buvo raštininkų parašyti rankraščiai. Tokiems tekstams Pietų Azijoje pirmenybė buvo teikiama iki pat devynioliktojo amžiaus pradžios, prabėgus beveik trimis šimtmečiams nuo tos dienos, kai katalikų misionieriai į Vakarų Indiją atsigabeno pirmąjį spausdinimo presą su atskirai išlietais spausdinimo simboliais. Sanskritu parašytų senovinių tekstų išliko daug daugiau nei tuo pačiu laikotarpiu graikiškai ar lotyniškai surašytų tekstų.

Žvelgiant plačiau, nors tokie žymūs kultūros istorikai ir bibliografai kaip Rožeris Šartjė (Roger Chartier), Robertas Darn-tonas (Robert Darnton) ar Donas Makenzis (Don F. McKenzie) inovatyvius tyrimus apie įvairius knygos istorijos aspektus

atliko tarp 1980-ųjų ir 2000-ųjų, vėlesnę šios srities raidą smarkiai paveikė raštijos tyrėjai. Kada Europos ir Amerikos universitetų literatūros katedrose buvo plėtojami nauji teoriniai požiūriai, kai kurie bėgliai iš „didžiosios teorijos“ suderino savo labiau istorinius interesus su „knygos istorija“. Tačiau pastaruoju metu literatūros moksle bei teksto kritikoje pastebima vis platesnė požiūrių įvairovė taip pat prisidėjo prie istorinių knygų publikavimo, autorystės bei priėmimo tyrimų.

Greta vis gausėjančių darbų apie tradicinį kanoninių tekstų rinkinį ar apie tai, kas iš esmės išlieka „didžiąja tradicija“, jau ir pats kanoniškumas sulaukia vis didesnio susidomėjimo. Literatūrinis kanonas, ypač tai, kas tiek su teigiamomis, tiek su neigiamomis konotacijomis buvo įvardyta „vakarietiškuoju kanonu“, yra knygų, meno ir muzikos visuma – apskritai ji laikoma svarbiausia formuojant kultūrą. Knygų istorijos padeda nustatyti, kas yra „populiarioji“, „mažumų“ ar specifinių „žanrų“ literatūra ir ją analizuoti. Kartu vykdomi ir moterų, lyties, netradicinės orientacijos bei etniškumo tyrimai.

Knygų istorijos mums iš praeities sugrąžina ir nekanoninius tekstus ar tai, ką kritikė Margareta Kouen (Margaret Cohen), šelmiškai žaisdama su istorinėmis potekstėmis, įvardijo „didžiuoju neskaitytuuju“². Kai daugelį universitetinių literatūros katedrų pakeitė kultūros tyrimų katedros (jos jau imasi ir filmų bei žiniasklaidos tyrimų), atsirado dar daugiau sankirtos taškų su literatūros ir lyties teorija bei literatūra apie mažiau žinomas kalbas, taip pat atgijo susidomėjimas vertimu ir neišverčiamumu. Didžioji dalis šių mokslinių tyrimų prisideda prie istorinės, ypač socialinės istorijos, perspektyvos sugrąžinimo į literatūros tyrimus. Turime daug puikių pavyzdžių. Iš pradžių Maiklas Vornėris (Michael Warner), o vėliau Devidas Šyldsas (David Shields) išradinčiai naujai interpretavo ankstyvąją Amerikos raštijos,

² Margaret Cohen, *The Sentimental Education of the Novel* (Princeton, 1999), p. 23.

kultūros ir intelektualinę istoriją, remdamiesi gausiais publikuotuose debatuose pateiktais įrodymais, ginčiais ir pokalbiais. Šyldsas „knygos istorijos labai tyrinėja rankraščių publikavimo erdves“³. Dėl tokių tyrimų ir knygos istorija pelno didelį, neblėsantį populiarumą.

Pastaraisiais metais nauja knygos istorijos banga buvo nukreipta į lyginamųjų tyrimų platybes. Ji atveria neeuropietiškas, Šiaurės Amerikos ribas peržengiančias bei postkolonijines perspektyvas. Naujosios istorijos mums atskleidžia pasaulinio palyginimo perspektyvą dar tik savo kontūrus braižančiais būdais, tačiau jie neveiktų be saugių pamatų, kuriuos jiems suteikia sukaupta siauros specializacijos vietinė bei nacionalinio lygmens informacija ir archyvų tyrinėjimas. Į pirmą planą iškyla nauji klausimai apie vandenynų ir žemynų ribas peržengiančią knygų leidybą, jų keliones bei priėmimą, taip pat apie knygų kūrimą griežtai apibrėžtoje vietoje bei plačiai išsklaidytą žinių perteikimą. Poreikis perprasti knygų gamybos ekonomiką knygos istorijai taikytinas visais laikais ir visose vietose: kaip knyga buvo finansuojama, kodėl ir koku būdu konkretus asmuo ar bendruomenė pasirūpino darbo jėgos bei spaudinio įsigijimo kaštais, ir kuo galima paaiškinti skirtingą paklausos lygį.

Šiame veikale įvardijami nežinomieji, ištirtumo netolygumas bei iš to kylantys ateities iššūkiai. Ypač kai lyginame Vakarų ir „ne Vakarų“ atsiskleidžia mūsų suvokimo išskirtinimai bei susipinantys elementai – pavyzdžiui, tarp komercinio ir nekomercinio ar institucinio ir privataus publikavimo, suvokimo, kaip knygos ir „ne knygos“ vaidmuo priklauso nuo keliauti galinčių atspaudų, medžio blokų, graviruotų plokščių ar kitokių spausdinimo būdų, spaudinių platinimo ar netgi skaitymo praktikos. Sakykime, azijietiškojo spausdinimo medžio plokštėmis tyrimai pakeis požiūrį į šlovingesnes europietiškojo

---

³ David S. Shields, *Civil Tongues and Polite Letters in British America* (Williamsburg, VA, 1997), p. xxx–xxxii.

spausdinimo preso istorijas, jei iškelsime prielaidą, kad atspaudo liejimas, struktūros suformavimas, koregavimas ir negailestingai sudėtingas simbolių perskirstymas ant plokštės ne visuomet yra ekonomiškai patraukliausias spausdinimo būdas⁴.

Apibendrinant, įvairiose pasaulio vietose knygų istorija skatina nuostabių naujų mokslinių tyrimų įvairovę: nuo naujienų rinkimo ir tarptautinės žurnalistikos iki pasaulinės konkrečių kūrinių bei technologijų ir žinių perdavimo istorijos. Knygų istorijos tyrimas mums teikia informacijos, priverčia kitaip galvoti, iškelia problemas ir išryškina platesnių praktikos, elgesio ir reprezentavimo naratyvų niuansus – nuo dekonstrukcijos, revoliucijos, permainų ir užkariavimo. Knygų leidybos, sklaidos bei priėmimo tyrimai tampa ypač svarbūs nagrinėjant naujausius ritualus, kalbą, humorą ir emocijas. Transformatyviosios knygų galios, ypač spausdinimo bei šalies etninių gyventojų suvokimas itin prisidėjo prie ginčų apie tradicijų kilmę, bendruomenių vaizduotę, kolonijinius susitikimus, postkolonializmą bei jiems pavaldžius tyrimus.

Vis dėlto ir anksčiau, ir dabar knygos istoriją lydi kontroversijos ir kritika. Jos kviečia ginčytis dėl metodologijų ir prielaidų. Istorija pavaldi tiek nesąmoningam, tiek tikslingam tam tikrų vyraujančių vertybių akcentavimui, o kritikų balsai reikšmingus

⁴ Būta įvairių rinkimo rankomis būdų. Tarp jų buvo Rytų Azijos raižytoji keramika bei medinės ir metalinės plokštės: nuo XI m. e. amžiaus ant jų simboliai būdavo po vieną surenkami į tekstą. Europietiškas metodas, taikytas nuo XV amžiaus, remiasi abėcėlinės rašybos sistema. Raidės bando atkartoti žodžių garsus. Šio metodo principas – naudojant formelę, iš metalo išlieti raidės ir ženklus. Formelės plotis parenkamas pagal poreikį, atsižvelgiant į bendrąją teksto išdėstymo preso lakšte situaciją. Konkrečiame rinkinyje kiekvienai raidei ir kiekvienam simboliui toks metodas leidžia suteikti standartizuotas formas. Iš jų yra surenkami, sudėliojami žodžiai. Spausdinimo presų paviršius padengiamas rašalu. Jis užspaudžiamas ant popieriaus ir taip ant puslapio atsiranda spausdinti žodžiai ar simboliai. Ant abiejų kiekvieno popieriaus lakšto pusių spausdinamas vienas ar daugiau puslapių. Tai priklauso nuo knygos „formato“. Kai išspausdinamas pakankamas kopijų skaičius, tekstas yra išardomas, o simboliai išdėliojami atgal į dėzes, skirtas konkrečioms jų rūšims saugoti.

knygos istorijos tyrimus kaltina anachronizmu ir tikslingumu. Rašantieji knygų leidybos bei priėmimo istoriją įspėjami, kad nebandytų paneigti mąstymo apie pažangius naratyvus. Teigiama, jog tam tikri pasakojimai paviršutiniškai ir stačiokiškai priima požiūrį, esą būtina žengti į šiuolaikiškumą, todėl, žvelgiant į globalią visumą, derėtų nustelbti tiek vietinius, tiek esminius skirtumus. O kiti kritikuoja priešingą požiūrį. Savo paskutinėje knygoje „Dieviškasis menas, pragaro mašina“ (*Divine Art, Infernal Machine*) Elizabeta Aizenštain (Elizabeth Eisenstein) įspėjo, kad nereikėtų laikytis nūdienės „ryškios dviprasmybės, susijusios su bet kurios rūšies vakarietiškomis technologijomis. Nebemadingas nei triumfalizmas, nei mintys apie pažangą ar kitokios pažiūros į raidą, išvelgiančios istorijoje kelionę iš gėdingos priespaudos į šlovingąją dabartį“⁵. Vis dėlto ir šios knygos tyrimuose neatsiribojama nuo susirūpinimo dėl apribojimų, kuriuos sukelia tokia mokslo raida.

Vis dėlto, sakykime tiesiai šviesiai, kai kuriems stebėtojams – netgi kai kuriems dalyviams – ne visa ši veikla iš tikrųjų yra „istorija“, o kai kam netgi svarbu, kad tai nebūtų istorija. Istorijos erdvė – ankstesnės žmonių patirties atkūrimas. Dalis mokslinių tyrimų, prisidedančių prie „knygos istorijos“, gali būti apkaltinti peržengę griežtas istorinio tyrimo ribas lygiai taip, kaip ir daugelis „meno istorijos“ ar net „idėjų istorijos“ tyrinėjimų, keliančių estetinius, materialinius ar filosofinius klausimus, užuot tiesmukai nagrinėję praeities elgesį ir požiūrius.

Tyrimuose, kuriuose pirmenybė teikiama kritinei teorijai bei redakcinei mokslinei analizei, bei antikvarinio pobūdžio studijose, kurių autoriai naršo raštininkų darbo ir spausdinimo technologijų smulkmenas, aišku, pasitaikė aspektų, pagal kuriuos knygos istorija visiškai (ar didžiąja dalimi) visai ir nebuvo

---

⁵ Elizabeth Eisenstein, *Divine Art, Infernal Machine: The Reception of Printing in the West from First Impressions to the Sense of an Ending* (Philadelphia, 2011), p. xi.

istorija. Istorinio susidomėjimo gelmė daugelyje bibliografinių veikalų, nagrinėjančių knygų gaminimą, konkrečiai – jų spausdinimą, struktūrą, popieriaus ir rašalo savybes, pasirodė esanti santykinai sekli. Daugelis kodikologijos – kai rankraščiai studijuojami paleografijos, rašysenos tyrimų kontekste – tyrėjų pasitelkė naujas technologijas, kad atskleistų stiliaus ir literatūros raidos pokyčius, tačiau apsiribojo labai siaura istorijos kontekstualizavimo perspektyva.

Tuo tarpu, ypač gvildendami autorystės, skaitomumo ir tekstinio santykio tarp autoriaus ir skaitytojo klausimus, gausūs literatūros kritikos raštai susikirsdavo su knygų istorikų interesais, tačiau šis regimasis tarpdiscipliniškumas dažnai buvo kritikuojamas ar klaidingai suprastas. Paimkime vieną iš daugybės pavyzdžių. Žeraras Ženet (Gérard Genette) išpopuliarino „parateksto“ idėją, įprastai įtraukdamas knygos pavadinimą, viršelį, dedikaciją, atvartuose pateiktą informaciją, pratarbę, tekstą ant nugarelės ar ant jos atvarto, pastabas paraštėse bei daugelį kitų knyginės informacijos šaltinių, kuriuos sukūrė nebūtinai autorius. Ženet pareiškė, kad „mes čia vykdome sinchroninį, o ne diachroninį tyrimą – tai bandymas [susidaryti] bendrąjį vaizdą, o ne parateksto istoriją“⁶. Jis manė, kad „derėtų apibrėžti objektus prieš tyrinėjant jų evoliuciją“. Kaip savo tyrime, iš tikrųjų kvestionuojančiame šį neistorinį požiūrį, pažymi Rožeris Šartjė (Roger Chartier), „tai naudingas priminimas, jei norime išvengti apsimestinių ginčų, kuriuos istorikai dažnai pradeda su struktūralistinio požiūrio [šalininkais], nes jie struktūralistų metodus klaidingai priskiria blogai istorijai“⁷.

Ankstyvosiomis šiuolaikinės knygos istorijos dienomis geriausi skirtingų požiūrių suliejimo pavyzdžiai buvo naują tyrimų lapą atvertęs Liusjeno Fevro (Lucien Febvre) ir Anri-Žano Marteno (Henri-Jean Martin) veikalas „Knygos atsiradimas“

⁶ Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, išvertė Jane E. Lewin (Cambridge and New York, 1997), p. 13.

⁷ Roger Chartier, *The Author's Hand and the Printer's Mind*, išvertė Lydia G. Cochrane (Cambridge, 2014), p. 135.

(*L'Apparition du livre*) bei vėlesnės Darntono, Makenzio ir Šar-tjė – bei daugelio kitų – esė. Jų požiūris, nepaisant pasirinktų skirtingų kelių, buvo tas pats – peržengti ribą tarp ankstyvųjų prancūzų bei kitų europiečių autorių teorinių veikalų bei tyrimų, iškeliančių bibliometriją vienoje barikadų pusėje, o anglišką-jį-amerikietiškąjį empirinį mokslą – kitoje pusėje. Į pastarųjų gre-tas įsiterpė britų skaičiuojančioji ir retrospektyvioji nacionalinė bibliografija, ją lydėjo kruopščioji analitinė bibliografija (šią pla-čiau apžvelgsime trečiajame skyriuje) bei ekonominių ir materi-aliųjų sąlygų akcentai. Visi rašiusieji siekė suvokti *istorines* teksto kūrimo, sklaidos ir priėmimo aplinkybes. Pavyzdžių yra įvairiau-sių – nuo itin kruopštaus vienuolynų raštininkų tekstų skaitymo iki bandymo išanalizuoti raštinių reikmenų prekeivių, spaustuvi-ninkų, laikraščių ir žurnalų redaktorių bei savininkų profesines karjeras. Spausdinimo ekonomikos bei literatūros turgaus aikštės veikimo principų tyrimai konkuruoja su mecenatų ir cenzūros veiklos nagrinėjimu. Išskiriamos komercinės ir asmeninės publi-kacijos bei visa skaitytojų ir skaitymo patirties įvairovė.

Anglų kalboje yra du terminai „knygos istorija“, tad vertėtų stabtelėti ir pasvarstyti, kas juos skiria ir kokių paralelių gali-me aptikti su kitomis istorinėmis disciplinomis. „Meno istorija“ apibrėžiama kaip meno tyrimas, nagrinėjantis, kaip stilistinės, ikonografinės bei techninės „priežastingumo schemas“ forma-vo meno raidą. Tačiau yra ir kita „meno istorija“. Ji suprantama kaip istorinis – visų pirma socialinis ir kultūrinis – tyrimas, kuriame meno kūriniai suteikia apčiuopiamų įrodymų bandant perprasti konkrečius asmenis ir visuomenes. Tokio atskyrimo laikosi tikrai ne visi meno istorikai, tačiau bibliografiniuose tyri-muose jis paraleliai nubrėžia takoskyrą tarp mokslo, besidomin-čio technine ir netgi simboline knygų kaip materialijų objek-tų raida, ir kitos istorijos, į knygas žiūrinčios kaip į įrodymus, aiškinančius platesnius praeities žmonių veiklos kontekstus. Šis akcentų skirtumas rašant knygų istoriją neabejotinai egzistuoja, bet neatrodo, kad jis iš esmės atitiktų kokią nors perskyrą tarp

dviejų skirtingų knygos istorijos atmainų. Iš tikrųjų kai kuriems autoriams ir kitiems šios srities veikėjams šie du variantai re- gimai (dėl to kiek apmaudu) reiškia tą patį. O kitiems šiek tiek kreivas, šiek tiek šleivas terminas „knygų studijos“ suteikia pato- gią galimybę pasprukti nuo probleminių riboženklių tarp „kny- gos istorijos“ termino atmainų.

Jei jums atrodo, kad anglakalbiai nekruopščiai ar nenuo- sekliai pasirenka terminus, tą patį jums teks pasakyti ir apie jų kolegas iš Vokietijos, kurie, neišskirdami jokių savybių ir, atro- dytų, pasirinkdami atsitiktinai, rašo arba „Geschichte des Buch- wesens“, arba „Buchgeschichte“. „Buchwissenschaft“ paliekama bendrosioms „knygų studijoms“. Daugelyje šalių, iš kurių ryš- kiausi atvejai aptinkami Prancūzijoje ir Italijoje, tokio lingvisti- nio skirtumo nubrėžti nepavyks, ten knygų istorinės studijos įvardijamos viena sąvoka – „histoire de livre“ ar „storia del libro“. Ispaniškajame „historia del libro“, taigi, „knygos“ istori- ja, kaip ir anglų kalboje, vartojama vienaskaita, tačiau neretai pridedamas ir skaitymas („y de la lectura“). Taip nutinka ir su prancūziškais, ir su itališkais terminais. O portugališkai sakoma „história dos livros“, taigi, „knygų istorijos“. Dar parankiau yra tai, kad kai kuriose kalbose lygiagrečiai gali egzistuoti ne tik du „knygos istorijos“ terminai – greta jų gyvuoja ir kiti bibliografi- nės ir grafinės analizės bei istorijos įvardijimo būdai, tarp kurių aptinkame publikacijų ir publikavimo istoriją, spausdinimo ir spaudų istoriją, ir, dar plačiau, bibliotekų istoriją bei skaitymo istoriją. Kaip matysime, kai kurie iš šių skirtumų laikosi diagra- matinių modelių ir perteikia kurią nors knygos istorijos sudė- tinę dalį ar apibūdina knygų leidybos ir skleidimo ciklą, tačiau daugelis tokių terminų patys turi savo ilgalaikę tradiciją: neretai jų laikosi moksliniai žurnalai bei mokslo centrai, skirti būtent šių sričių tyrimui. Savaiame aišku, kad tokie platūs apibūdinimai neretai įvardija susipinančias kategorijas, tad neretai prireikia įtraukti autorius, atstovaujančius nuo jų studijų sričių ganėtinai nutolusioms disciplinoms.

Dar opesnių klausimų dėl terminologijos iškyla kalbant apie knygos istoriją Kinijoje, kur pastaraisiais metais išaugo susidomėjimas „vakarietiškoji“ knygos istorija. Kartu bandoma kitu kampu pažvelgti tiek į lyginamuosius tyrimus, tiek į naujas tyrimų kryptis, nagrinėjančias pačios Kinijos knygų leidybos istoriją bei socialines šios veiklos pasekmes⁸. Praeityje kai kurie kiniškosios knygos istorijos mokslininkai, kaip antai Polas Peliotas (Paul Pelliot), Tomas Karteris (Thomas F. Carter) ar Džang Siuminas (Zhang Xiumin), įvairiai naudojo tyrimus apie europinį spausdinimą. O Fevras ir Martenas akivaizdžiai įrodo turį tam tikrą supratimą apie kiniškosios knygos istoriją. Vis dėlto naujesiems metodams bei tyrimams giliosios Kinijos raštijos mokslo tradicijos neabejotinai teikia naudos. Kiniška dviejų simbolių kombinacija 書籍 (šiuolaikinėje mandarinų kalboje tariama *šudzi*) europietiškos ir amerikietiškos istorijose įprastai verčiama žodžiu „knyga“, tačiau šio termino reikšmė gana įtrauki – pavyzdžiui, jis vartojamas nesurištiems popieriaus lapams, ant kurių yra ranka užrašytų *arba* spausdintų simbolių, apibūdinti⁹.

Kalbant konkrečiau, bent jau nuo Songų dinastijos (960–1279) laikų žodis *banben* 版本 vartojamas įvairiems, dažniausiai spausdintiems iš esmės nekintančio teksto rinkiniams nusakyti. Etimologiškai šis terminas siejamas su elitine bibliografinio mokymosi forma – mažų mažiausiai todėl, kad ryšiai su privilegijuotaisiais buvo būtini, norint gauti prieigą prie retose knygose sutelktų ezoterinių žinių ir jas kaupti, – o iš čia kyla ir šių retųjų knygų perpardavimo vertė. Nuodugniau ši tema bus gvildinama aptariant lyginamąją bibliografiją, tačiau pažymėtina, kad

⁸ Nuostabus gidas yra ši knyga: Joseph P. McDermott, *A Social History of the Chinese Book: Books and Literati Culture in Late Imperial China* (Hong Kong, 2006); visų pirma atkreipkite dėmesį į „Bibliographical Notes“, p. 263–78.

⁹ Paprasčiau tariant, *shu* reiškia knygą (书, supaprastinta forma, vartojama žemyninėje Kinijoje, arba 書, tradicinė forma, vartota praeityje, dar ir šiandien yra išlaikyta Taivanyje ir Honkonge).

žodžiai, Rytų Azijoje vartojami knygoms aprašyti bei įvertinti, savaime atskleidžia, kad tenykštis knygų suvokimas tik iš dalies dera su vakarietiškąja knygos istorija. Ten labai aiškiai juntamas skirtumas tarp medžiaginio bei ideologinio turinio, taip pat pabrėžiama sakralioji ir dvasinė vertė šiuolaikiniame intelektualiajame pasaulyje, kurio beveik nedomina religinės bei egzistencinės problemos.

Kitoks knygos apibrėžimas

Taigi, kas yra knyga? Juk jos forma keitėsi: nuo ilgų ritinių senoviniame pasaulyje iki harmonikėle sulankstytų kodeksų Centrinėje Amerikoje bei rankraščių ant palmių lapų Pietų Azijoje. Visų pirma ankstyvojoje Pietų Amerikoje ir Afrikoje mūsų suvokimas apie knygos formą nesutampa su istoriniu niekinančiu žvilgsniu iš aukšto, kai buvo linkstama ignoruoti ar nustumti į paraštes viena po kitos gyvavusių bendruomenių intelektualius, politinius bei technologinius pasiekimus. Įprastai „knygas“, parašytas ir atkartotas įvairiausiais būdais bei įgijusias neįtikėtinų literatūros formų – nuo prozos iki poezijos ir pjesių, nuo žodynų iki sąrašų, – istorikai pripažįsta knygomis, jei tai yra bent jau brošiūros, periodiniai leidiniai ar laikraščiai.

Minėti pavyzdžiai tikrai ne tokie, o populiariose interneto svetainėse pateikiami apibrėžimai bando susiaurinti knygos sampratą: neva tai prirašyti, spausdinti, iliustruoti ar niekuo neužpildyti lapai, sudaryti iš rašalo, popieriaus, pergamento ar kitų medžiagų ir „susegti taip, kad juos būtų galima versti iš vieno šono“. Tačiau kiek galime būti liberalūs, priskirdami materialiesiems objektams – nuo molinių lentelių iki planšetinių kompiuterių – savybes, paverčiančias juos knygomis? Atsižvelgiant į tai, kad iš gyvūno odos (pavyzdžiui, veršelio) padarytas pergamentas, šilkas bei augalinis pluoštas (kaip antai: papirusas, kanapių pluoštas ir ankstyvasis popierius) laikomi neatsiejamais